

Mihályi Károly élete és philosophiája.

5. *Mihályi Károly jogphilosophiája.*

Mihályi Károly a maga jogphilosophiai nézeteit „Észjogtan lélektani alapja“ czimen fejtegette és adta elő az enyedi collegium juristáinak. Főigyekezete tehát itt is arra irányul, hogy a jogi érzeteknek és jogi eszméknek lélektani analysisét adja, a miként ethikájában az erkölcsi érzéseknek lélektani bonczolását kísérlette meg.¹

A jogi érzetek s az ezekből származó jogeszmék — úgy mond Mihályi — a társadalmi élet hatása által állanak elé az emberi szellem fejlődési menetében s tehát, ha megérteni akarjuk azokat, szükséges visszakisérnünk a fejlődésnek lehető legelőbbi elemeiig. Ebben pedig az is ki van fejezve, hogy a lélektan a jogi eszméket nem szerzi, hanem felfedezi és elemzi, factoraikra bonczolja a már készen talált! jogi tényeket. — Így hát az észjogtan is, mint a többi bölcsészeti tudományok, lélektani elemzésen alapul.

a) Első rész: A jog elemzése.

A mindennapi élet tanúsága szerint alig van tárgy, mely felett annyi vita és harc folyna, mint a jog felett, úgy hogy e vitáknak eldöntésére már rég idő óta külön hivatalra volt szükség s még e hivatalok tisztviselői is különféle ítéleteket mondanak a felvetett kérdések felett. A jog történelmi fejlődésében is hasonló ellenkezésekkel találkozunk. Egyfelől u. i. átlátjuk, hogy

¹ Sajtó alá készített kézírata e tanulmány írójának birtokában.

a jognak általános érvényűnek kell lenni, de másfelől azt találjuk, hogy a tényleges jog a különböző népeknél más és más még a fontos dolgokra nézve is. Sőt ugyanazon népnél is más és más a jog az idők folyamában.

Végül az egyes elvi kérdésekre nézve is hasonló ellenkezésekre találunk. Némelyek azt állítják, hogy bizonyos velünk született s tehát általános érvényű mértéke van a jognak, melylyel mindent mérnünk kell, a mi csak a jog területére tartozik. Mások ellenben ennek az elvnek helytelenségét vitatják s azt tanítják, hogy az egyedül helyes alpmérték a jog meghatározására az, a mit az előbb említett elv visszavet, t. i. a következőknek tekintetbevétele, azaz a javaknak vagy rosszaknak megfontolása, melyek a jogilag megítélendő tárgygyal okilag kapcsolatban vannak.

E két egymással szembenálló jogbölcészeti pártnak alapelveit kell első sorban megismernünk s e czélból Mihályi oly két philosophust választ ki, a kiknek rendszerében a két iskolának, illetve pártnak nézete és véleménye legvilágosabban van kifejtve. E két philosophus *Kant* és *Bentham*.

Bentham mindenekelőtt önkényeseknek hirdeti mindazokat az elméleteket, melyek a jogot észszerűleg akarták megállapítani. Ezek az elméletek u. i. bizonyos *természeti törvényre, eredeti jogérzetre, lelkiismeretre* vagy éppen *isteni törvényre* hivatkoznak. Mindezek Bentham szerint csak képes beszédek, melyek tudományos rendszerekbe nem illenek. Sem a „természeti törvény“, sem a „lelkiismeret“ nem személyes lények, kik képesek jogot adni. Lelkiismeretet pedig az Isten szavára, az Isten iránt való engedelmisséget pedig a lelkiismeret szózatára visszavezetni, nem egyéb mint circulus vitiosus in demonstrando. Az említett szólásformák tehát semmit sem bizonyítanak. Ha biztos alapra akarjuk építeni a jogtant, ezt az alapot nem kereshetjük egyebütt, mint a tapasztalásban s ezt az alapot csak úgy vagyunk képesek megtalálni, ha az emberi tettek és társadalmi rendtartások *hatásait* vesszük tekintetbe, melylyel azok az emberre, mint érző valóra vannak.

A természet — Bentham szerint — az embert *a sérv és élv uralma* alá helyezte. Minden ember csak arra törekszik, öntudatosan vagy öntudatlanul, hogy az élvet keresse s a sérvet kerülje. A törvényhozónak, midőn a jogot megállapítja, a lehető

legnagyobb *közhasznot* kell *célul* kitűznie. *Hasznosság* alatt pedig amazt értjük, hogy valamely dolog alkalmas eltávolítani ezt vagy azt a rosszat, valósítani ezt vagy azt a jót. A *jó* pedig nem egyéb, mint élv vagy az élvnek az oka, és a *rossz* nem egyéb, mint sérv vagy a sérv oka. Ezek mellett a fogalmak mellett kell tehát Bentham szerint maradnunk s ne iparkodjunk azokat szép szólásformákkal eltakarni. A meggyőző jogtan egyedül csak ezen az egyszerű okoskodáson alapulhat: „ebből meg ebből a tettből vagy társadalmi törvényből, ezek meg ezek az élvek és sérvek származnak, ama másik ugyanilyen esetben cselekvésből vagy törvényből ezek meg ezek erednek; akarjátok-e tudni, hogy melyiké kettő közül az elsőség, melyiket kell helyeselni, választani? számítsátok össze mennél pontosabban az élveket és sérveket egyik és másik felen s álljatok a mellé, a melyik az élvnek vagy a jóllétnek legnagyobb összegét igéri: szóval, *a mi a leghasznosabb, az a jogos*“.

Bentham elméletében — Mihályi szerint — való és valólan vegeyesen van. Igaza van Benthamnak, mikor azokat az erkölcsi és jogi élveket, melyekre az angol és skót iskola akkori hívei rendszerüket állították, homályosaknak és kellőleg nem indokoltaknak mondja. Ámde téved Bentham és túlhajtja a dolgokat, midőn ezeket az élveket nemcsak homályosaknak és kellőleg nem indokoltaknak állítja, hanem csupa képzelti kohlmányoknak mondja s tőlük minden érvényt megtagad. Ezek az eszmék — úgymond Mihályi — a közélet nem elég mélyen ható s tehát nem elég pontos felfogása szerint vannak alapítva s a tudomány csak azért vette át azokat, mivel akkor még nem lehetett rajtuk túlmenni s mélyebb alapot keresni. Ezek az élvek sokkal összetettebbek, mint pld. a logikai vagy mértani tételek s tehát, hogy a jogot meggyőzőleg kimutathassuk, vissza kell mennünk egyszerűbb s az emberi természetben kétségtelenül kimutatható elemeire. A Bentham által teljesen elvetett tanokat nem elvetni, hanem mélyebb alapokra kell fektetni.

Hasonlólag ítél Mihályi Benthamnak *hasznossági* elvére épített jogi rendszerének kiviteléről is. Nem méltányos dolog Benthamot epicurismussal vagy vastag anyagisággal vádolni. Mert mindamellett, hogy azt is állítja, miként az erkölcsi jó vagy rossz azáltal jó vagy rossz, hogy alkalmas physikai jóknak vagy rosszakkal előhozására, másfelől tisztán kifejezi, hogy physikai

élven és sérven nem csak a testieket, hanem a szellemieket is érti s az egész embert úgy veszi tekintetbe, a mint az természetes fejlődésében jelentkezik. Azt a szemrehányást sem érdemli meg Bentham, mintha csak a jelen hasznót és csak magára nézve önzést emélt volna az erkölcsstan és jogphilosophia elvévé. Sőt ellenkezőleg, azt mondja, hogy az erény abban áll, hogy kisebb érdeket nagyobbért fel kell dolgoznunk. Másutt meg így szól: „a nem elég értelmes emberek esze abban hibázik, hogy a hasznoknak és károknak csak egy részét veszi tekintetbe; a szenvedélyes ember abban vét, hogy a jónak szerfeletti fontosságot tulajdonít s e miatt az ezzel természetesen összefüggő rosszakat nem veszi tekintetbe“. Végül pedig így tanít: „ezen kifejezés — az ígéretszegés igazságtalan — nem teszen egyebet, ha felelemezük, mint összességét mindazon rosszaknak, melyek az emberre következének, ha az államok és egyesek egymásnak nem hihetnének. Nem csak azon különös egyes érdek, mely valamely ígéret megtartásához kötve van, teszi kötelelességünké, szavunknak állani; hanem oly esetekben, mikor az ígéret annak, ki tette, kárára válik, e kárt, ámbár az tagadhatatlanul kedvetlen dolog, elviselni tartozik, az ígéretek hitelének általános hasznáért“.

Bentham kísérlete tehát éppen olyan kevésbé éri el a kitűzött célt, mint azok az erkölcsstanok, melyeket azzal vádol, hogy tételeiket csak állítják, de be nem bizonyítják. Mert ő maga is, midőn az ellennézetük nevében magának ellenveti „hogy az ő elmélete szerint minden ember fel van hatalmazva, saját érdekéből dönteni el a hasznosság kérdését s tehát a jogosságát is, a mi pedig nem engedhető“, ezen ellenvetésre nem felel egyebet, mint azt „igen is, természetes, hogy úgy van és úgy kell lenni, mert különben az ember nem volna értelmes való: a ki saját érdekének nem igaz bírója, az nem is ember“. Különben a Bentham hasznossági elve sem képes pótolni azokat az elveket, melyeket Bentham elvetett s így az ő elméletével is csak úgy vagyunk, mint a többi kárhoztatott tannal. Bentham sem képes egy olyan mértéket megállapítani, a melylyel a hasznosságot mérni lehessen. Pedig Mihályi véleménye szerint az észjogtanak éppen az a főfeladata, hogy az emberileg pontos és általános *becsmértéket* gondos analysis útján feltalálja. Addig, míg a *becsmértéket* fel nem találtuk, nem mondhatjuk, hogy van akár

erkölcsstanunk, akár jogtanunk olyan, mely a tudomány nevet méltán megérdemli.

Röviden: „helyes, a mit Bentham állít, hogy az „érdekek“ azaz a javak és a rosszak tekintete az, a mi az erkölcsösség és jogosság felett dönt, de éppen azért, hogy az az eldöntés igaz legyen és igaznak tudjuk megmutatni, meg kell állapítanunk először azt a természetszerű becsmértéket, mely szerint az érdekeket kellőleg hasonlíthassuk egybe; ennek a becsmértéknek pedig ha általános akar lenni, az emberi nem közös természetéből kell származtatva lennie; csupa külső factorokból a javak és rosszak igaz érték-lajstroma elé nem áll, belső factort kell ama külsőkhöz venni s csak így lehet azon lajstrom közérvényü“.

Bentham tanának előadását és kritikáját Kant tanának előadása és kritikája követi.

Kant már az erkölcsstanában tiltakozik az ellen, hogy a cselekvés szabályozójául valamely „materialis“ elvet állítsunk fel. Az erkölcsileg helyes cselekvés nem azért jó, mivel ezt vagy azt eszközli, hanem önmagában jó. Fő erkölcsi elvnek nem lehet így formulázva lennie: „ezt meg ezt tenned erkölcsileg jó“, hanem csak így: „erkölcsileg úgy jó tenned, hogy cselekvésed szabálya általában minden értelmes valótól elfogadható legyen“. Ezt nevezi Kant a *categoricus imperativus* névvel. Ennek megfelelőleg jogi fölül ezt tüzi ki: „a jogosság mindazon föltételeknek összesége, melyek alatt az együtt élő okos valók akarata egy általános törvény szerint megállható“. Ámde — mondja Mihályi — Kant is kénytelen az utolsó döntő okot, arra, hogy valamely cselekvési módot általános törvényül elfogadjuk-é vagy sem, a következményekből levezetni s így a hirdetett „imperativus“-t ő maga is „suasorius“-sá teszi. Kant minden elméleti küzdése mellett is, az alkalmazásban nem maradhatott a pusztá formalis jogi elv mellett, hanem kénytelen volt tekintettel lenni a tettek anyagára is, azaz a javakra és rosszakra, melyeket a tettek okoztak.

Helyes tehát Kantnak ama formalis jogi elve, mely szerint jogszerű állapot és cselekvés“ mindaz, mely szerint az emberek cselekvési köre egymás mellett általános törvények szerint megállhat; de még nem elégséges arra, hogy a jogtan észszerű elvét megállapíthassa, mert azokat a határokat, melyek között az emberek cselekvése egymás mellett megállhat, valami természetszerű okból kell kimutatni, a mi nem lehet más, mint a javaknak és rosszaknak

igazi becsfokozata. A kettőt tehát t. i. a formát és materiát egyesítenünk kell. „*A jogi fölül materiáját szolgáltatják a javak és rosszak, melyek az emberi törekvés tárgyai lehetnek, formáját pedig adja ezeknek természetszerű becsfokozata, melyet kénytelen legyen minden ember elfogadni és csak az tagadhasson, illetve erőlködhessek tagadni, a ki saját emberlétét is tagadni akarná.*“

* * *

A jog- és erkölcsanak ezek szerint első teendője megállapítani a javak és rosszak igaz becsfokozatát. Hogy mik legyenek a javak és rosszak — ez Mihályi szerint — magának az embernek s az emberre ható tárgyaknak természetétől függ. A javak és a rosszak kétféle elemi tényezőknek eredményei: egyik tényezők az ember eredeti tehetségei — másikkéfé a tárgyak emelő vagy csökkentő hatásai, mellyel azok reánk vannak. Vagy más szóval: *belső meg külső primus factorokból áll elé a javak és rosszak factuma.*

Tehát 1. vagy az emberi előderőknek, vagy

2. a tárgyak hatásának, vagy

3. a kettőből együtt alakuló emberi képzettségeknek természetes értéki rangjától függ a javak és rosszak becsének kisebb vagy nagyobb volta. És jelesen

1. annál nagyobb fontosságúak az előderők

a) minél inkább függenek tőlük a többiek. A mely előderők nélkül a többiek elé sem állhatunk, azok a legfontosabbak. Ezek a táplálkozási előderők, melyek azonban — a mint Mihályi mondja — csak addig urak, míg kikapják adagjukat, de szolgák, mihelyt jól vannak lakva. Mert ekkor

b) azok az előderők, melyektől közvetlenül függ, hogy ne csak állati, hanem emberi öntudatos élet is fejlődjék ki bennük. Látó, halló és tapintó előderőink által teremnek bennünk mindazon képességek, melyek az állatok felé emelnek. A milyen igaz, hogy az emberi lét magasabb, mint a csupa állati lét, oly igaznak kell annak is lenni, hogy mihelyt az állati életet tápláló előderők ki vannak elégitve, azonnal az emberi életet tápláló előderők igénylik a figyelmet. Végre.

c) miután emberi nemünk társas életre van rendeltetve, természeti előrendeltetésünknek kell lennie annak is, hogy egy-

más állapotja iránt érdeklődéssel legyünk. Az embernek rendeltetése, hogy ne csak a maga javát és rosszát, hanem embertársai javát és rosszát is tekintse, éppen úgy, miként a méhek, hangyák és kászorok nemcsak a maguk javán dolgoznak. Minden kellőleg képzett ember kevesebb értékűnek érzi a maga javát vagy rosszát, mint a többiekét, azon világos két okból, hogy tíz vagy száz több, mint egy és hogy ama tízek vagy százak javát vagy rosszát tulajdonképpen nem érezheti csak a maga javának vagy rosszának, sőt magának is illő rész jut ebből, mivel a társas élet természetében fekszik, hogy egyesek javát sokak java annyival inkább az egészsé gyarapítja, sokak rosszullete pedig csökkenti, sőt végre meg is semmisíti.

2. Mi a kultúrgyak becsét illeti

a) az egyféle hatású tárgyak annál nagyobb becsűek, minél teljesebb az illető *emelély* (Mihályi gyártotta szó!) vagy *gyarapulat*, melyet közvetlenül okoznak.

b) A sérvnek sokkal nagyobb mértékű rosszak, mint a milyen értékben javak a velük szemben álló élvek. Mert a hiány vagy fájdalom nem csak nem emeli, hanem végkép és el is ronthatja az emberi erőket. — Továbbá annál nagyobb vagy kisebb becsűek a tárgyak

c) minél tartósabb vagy mulóbb *közvetlenül* emelő vagy csökkentő hatásuk

d) mennél több javakat vagy rosszakat,

e) mennél bizonyosabban eszközölnek *közvetőleg*.

3. A mi végre az emberi előderők és külhatások egybe-találkozásából előálló képzettségek értéki lépcsőjét illeti

a) a szorosabb értelemben úgynevezett szellemi képzettségek, ismereti, érzelmi és erkölcsi tehetségek nagyobb értékűek, mint a csupa érzéki vagy testi képességek. Pld. ép és józan világnézet, ép erkölcsi szellem a legmagasabb emberi javak.

b) A megállandósult belképzettségek, már akár jók, akár rosszak, sokkal nagyobb értékűek, mint az egyes eféle fejlemények, pld. itéletek, érzelmek stb. Pld: az egyes élv kisebb értékű, mint az élvezés képessége; az egyes tévelygő vélemény kisebb rossz, mint a szélesebbkörű balhit.

c) Vannak ezeken kívül bizonyos kívánati képzettségek, melyek a jogtanban a legszövevényesebb kérdések tárgyai és

melyektől függ a társadalmunk békéje egyfelől és tökéletesedése másfelől. Ezek az ú. n. méltó várodalmok t. i.

α) méltó várodalma az államban élő embereknek, hogy az eddig bírt jogokat háborítatlanul bírják. Ezeken a várodalmakon alapul a *birtokjog* a legszélesebb értelemben,

β) méltó várodalma a képeseknek, hogy képességüknek megfelelő szerepük legyen az államban. Természetes következés, hogy a ki oka javaknak, az részese is legyen javaknak. Ezen tekintetből származnak az „*érdemen*“ alapuló jogi állapotok. — És mindezekeken felül még

γ) méltó várodalma az emberiségnek az, hogy a társadalmi szerkezet mind jobban tökéletesüljön.

Hogy ezen várodalmak között melyiké a méltó elsőség, azt nehéz megállapítani. Az állam legfőbb kötelessége e várodalmaknak méltányos kielégítése s egyetértése.

E szerint az erkölestan és a jogphilosophia alapelve lényegileg ugyanaz. Két folyamot képeznek ugyan — mondja Mihályi — az erkölcsi és jogi ítéletek, de e két folyam első forrása közös s e két folyam csak folytában vál el egymástól. Az már most a kérdés, hogy miben áll a szétválás?

A tárgyak — a mint az erkölestan kifejtette — gyarapítólag és csökkentőleg hatnak az emberre s okoznak benne *élvet* vagy *sérvet*. Az élvi és sérvi érzetekből gyarapok képződnek. E gyarapok nyomán törekvés támad s e törekvésből *kiható cselekvés* származik. E cselekvés által pedig már mi hatunk a tárgyakra. Az emberi cselekvés láncolata ezek szerint e három szemből áll: a ránk ható *tárgyak*, e hatások emlékezetéből származó *indokok*, s ez indokokból származó *tettek*.

E három közül már most a jogtan a szélsőkre, az erkölestan inkább a középsőre irányítja figyelmét. A jogtan inkább a *külsőjét*, az erkölestan inkább a *belsőjét* nézi a tetteknek. Vagy az a kérdés: „mely indokból kell erednie a tettnek, hogy a dolgok természetszerű becsfokozatának megfelelően s tehát *erkölcsileg helyes* legyen“ s e kérdésre az *erkölestan* ad feleletet: vagy az lehet a kérdés: „milyennek kell a *kültárgynak* és az ember közt a *viszonynak* lenni, hogy bizonyos adott körülmények közt *lehető legnagyobb összege lehessen elérve a javaknak, azaz jogszerű társasági élet létesüljön?*“ és e kérdésre a *jogtan* keres feleletet. Mindkét feleletnek a javak és rosszak természetszerű

becsfokozatán kell alapulni. A kétnemű ítéletek azonban nem szükségképen különbözök s éppen nem természettől fogva ellentétesek; sőt az erkölcsi ítéletek nem egyebek, mint a jogi ítéletek tökéletesebb fejleményei.

A *tényleges* jogtan ezt vagy amazt állítja jogszerűnek, az *eszményi jogtan*, a mi pedig Mihályi szerint nem egyéb, mint az erkölcsstan, a *tényleges* jogtan ítéleteit ítéli meg, ha vajjon a természetszerű becsléssel megegyeznek-e? E tekintetben méltán nevezhetjük a *tényleges* jogot az emberi cselekvések *alsóbbfokú* ítélőszékének, az erkölcsstant pedig minden jogok *legfelsőbb tribunáljának*.

A jogi és erkölcsi ítéletek közt tett eme distinctio látszólag felületes. De csak látszólag. A ki e két ítélet közt levő különbséget figyelemmel vizsgálja, kénytelen bevallani, hogy a különbség tényleg olyan, milyennek a fennebbi meghatározás feltünteti. Kétségtelen ugyanis, hogy az erkölcsstan igen sokszor nincs tekintettel a külső viszonyokra, melyek között a cselekvés létrejött s a jogtan legtöbbször nem törődik a tettes belső életével, mindazonáltal sem az erkölcsstan a cselekvések külsejét, sem a jogtan a cselekvések belsejét *teljesen* tekinteten kívül nem hagyhatja. Különösen a jogtannak *büntetőjogi* része kell, hogy tekintetbe vegye a cselekedet belsejét is, mert ellenkező esetben nagy hibákba tévedhetne. Másfelől a társadalmi viszonyok, magánjogi törvények is sokszor döntő hatással vannak az illető embernek erkölcsi sajátságaira.

Igaz tehát — mondja Mihályi — az az állítás, hogy az erkölcsstan és jogtan mezejét *szorosan elkülöníteni* nem lehet. Sőt Mihályi egyenesen ezt az állítást teszi okoskodásának igazi végeredményéül: „az erkölcsi és jogi ítéletek azért nem válhatnak el egymástól a gyakorlatban egészen, mert legtisztább és legtökéletesebb kifejlésében egyik se nem több, se nem kevesebb, se nem egyéb, mint a másik: azaz: az *eszményi jog* nem elégedhetik meg kevesebbel mint a mi *erkölcsileg* helyes; az *erkölcsiség* sem kívánhat természetszerűen *többet*, mint a mi *eszményileg jogos*“.

A gyakorlatban azonban azt tapasztaljuk, hogy az *erkölcsi ségtől* a *tényleges jog* sokszor eltér. Az ú. n. jog sokat megenged, mit az erkölcsiség tilt és az erkölcsiség sokat követel, mit a jog az egyes emberek tetszésére biz. Az erkölcsiség pld.

tiltja a mértéktelenséget, korholja a tespedőt, kerülünk parancsolja a jellemünket megrontó társaságokat: a jog ellenben ilyeneket a legtöbb esetben *nem tilthat* meg.

Az a kérdés már most, *honnan van az, hogy a jog és erkölcsiség, melyek eszményileg egyek, a gyakorlatban széjjel válnak?*

E kérdésre Mihályi a következő feleletet adja: „egyik főoka e különválásnak az, hogy a *tényleges* jog tilalmai és parancsai csak olyakra terjedhetnek, a miket, ha kell, *kényszerrel* is lehessen valósítani“. A jog parancsait teljesíteni *szoros* kötelesség, az erkölcsiség parancsai ellenben a *külső kényszerszertől* teljesen *szabadok*. Az erkölcsiség parancsai *nobilia officia*, melyeket *erőszakolni* nem kell. Ki kell mutatnunk tehát az okot, hogy miért *kell* a *tényleges* jog parancsait külső kényszerrel is megvalósítani s miért nincs szükség az erkölcsi kötelességeknek kikényszerítésére.

Mindenekelőtt helytelen dolog volna azt állitanunk, hogy a jogi követeléseket azért kell kikényszeríteni, mivel a *javak*, melyekre azok vonatkoznak, magasabb rendűek az erkölcsi javaknál. Sőt ellenkezőleg a jogi követelések legnagyobb részénél ellenkezőleg van a dolog, mivel ezeknek tárgyai alsóbb, érzéki javak, melyek az erkölcsi javaknál sokkal csekélyebb becsűek. E magasabb erkölcsi javak pedig csaknem egészen *kívül* esnek a jogi *kényszer* határain.

Másfelől azonban a magasabb értékű értelmi javakról sem lehet állítani, hogy azok kikényszeríthetők ne lehetnének. Pld. Angolországban a *szegényadó* törvényes kötelesség, tehát az állam bizonyos mértékben kényszeríti polgárait a jótételre. Továbbá az erkölcsi, vallásos és értelmi művelődést is némileg kikényszerítik az olyan államokban, a melyekben az iskola- és egyház-kötelezettség törvényyé van szentesítve.

Ha tehát a javak magasabb értéke nem elégséges ok arra nézve, hogy kényszerítés tárgyai legyenek, világos, hogy nem a becsfokozatban van a jogi kényszer oka, hanem valami egyébben. És ez az ok az, hogy azok az érdekek, melyek a jogi követeléseknél fennforognak, *teljességgel nem csupa ismereti, elméleti, tételi képzettségek, hanem már eredetileg törekvő természetűek, melyeknek tehát e törekvő sajátága, az által, hogy határozott ismereti, tételi okokban is megjelennek, nem hogy elenyésznek,*

sőt inkább hatályosabbá lesz. A jogi érdekek nemcsak emlékezeti, belátási, ismereti képzettségek, hanem egyszersmind ösztönző kívánatok, melyek természetszerűleg nagy erélyvel törekşenek kielégülés után. Ez a törekvő természet az oka már a perek megindításának is. A bíró pedig, ha kell, kényszerrel is eszközli, hogy a jogos ítélet ne csak elméletileg legyen elismerve, hanem tényleg is megvalósuljon.

Hogy a jogi kényszernek oka az illető érdekeknek megvalósulást sürgető törekvésében áll, ezt Mihályi szerint az is bizonyítja, hogy valamely jogi vita igazságos eldöntése felől való meggyőződéssel, nem jár mindig együtt a jogos ítélet megvalósítására való akarat is.

Eként a jogszerű ítélet kényszerítő hatásának két tényezőjét mutatta fel Mihályi: az egyik az ítélet igazságos volta, azaz a javak és rosszak természetszerű becslésével való megegyezése, másik magának az érdekelt félnek törekvése ezen követelés érvényesítésére. Ha e két factornak bármelyike is hiányzik, a kényszerítés ténye elő nem állhat. Igazság nélkül lehet törekvés, de az nem jogszerű; és törekvés nélkül is lehet igazság és ítélet, de az nem lesz a valósulást követelő.

Arra, hogy ez a törekvés elállhasson, szükséges, hogy az illető a szóbanforgó tárgyat olyannak ismerje, mely nem zárja ki a kényszerítés lehetőségét. Fizikai eszközökkel pedig csak külső tetteket lehet előhozni, de nem erkölcsi és nemes érzelmeket. Sőt előállhat az az eset is, hogy le kell mondanunk a kényszer alkalmazásáról olykor a jogi eseteknél is, mivel a kényszer alkalmazása folytán keletkezett rossz nagyobb lenne, mint a keletkezett jó.

Van még egy fontos ok, mely nagy befolyást gyakorol arra, hogy a tényleges jog az eszményi jogtól, vagy más szóval a javak és rosszak igaz becslésén alapuló méltányosságtól elmaradjon. Ezt az okot Mihályi a következő módon fejti ki. — Ha egy tökéletes bölcsességű bíró léteznék, ki képes lenne tökéletesen igaz ítéletet mondani, akkor semmi ok sem lenne arra, hogy az eszményi jogtól a gyakorlati jog eltérjen, mivel egy ilyen bírónak ítéletei nem egyebek volnának, mint az *eszményi jognak*, azaz *méltányosságnak* kifejezői, melyek előtt minden ember meghajolna. Ilyen bíró azonban nincs az emberek között s nem is lehet.

Az egyes jogi esetek elbírálásánál szükség van tehát bizonyos biztosítékra, hogy az állami igazságszolgáltatás legalább bírói személyes tevédeSBől vagy részrehajlásból nem hibás. Ez a biztosíték másban nem állhat, mint abban, hogy kellőleg szerkesztett törvényben előre ki van mondva az ítéletek zsinórmértéke. A bíró teendője nem más, mint megítélni, hogy egyik vagy másik eset melyik törvénycikk alá tartozik s melyik szerint ítélandó meg. Ha ez a kérdés el van döntve, akkor a többi már nem a bíró, hanem az illető törvényszék mondja ki.

Azt a kérdést kell már most eldöntenünk, hogy miben áll a törvényeknek „kellő“ szerkezete? — Mihályi szerint abban, hogy a törvény a lehető legvilágosabban legyen meghatározva; hogy az eset, melyre az ítéletet a törvény előre kimondja, biztosan kimutatható és nyilván felismerhető jegyekkel legyen feltüntetve.

A tényleg jogi törvényeknek éppen ez a határozottsága oka annak, hogy az eszményi jogtól néha el kell maradniok. Innen érthető, hogy semmiféle írott törvény által nem kötött törzsfőnököknek, patriarchának vagy családapának döntései az eszményi jog követelményeinek sokkal megfelelőbbek lehetnek, mint a pozitív törvények által kötött bírónak ítélezései. A pozitív jog törvényei által nem kötött bíró sokkal inkább méltányosan ítélteti meg az egyes esetek minden körülményeit.

* * *

Továbbiakban arra a kérdésre keres feleletet Mihályi, *hogy vajjon örök-e a jog vagy változó?*

E kérdésre a történet folyamán nagyon különböző feleleteket adtak a philosophusok. A kik a feltett kérdés második felére felelnek igenlőleg, azok a történelemre hivatkoznak s azt tanítják, hogy a jog a különböző körülmények közt a szükség szerint és nagyon különbözőleg fejlődik ki. Ellenben a *jog változatlanságának* védői nem ismerik el a történelem példáinak bizonyító erejét s azt hirdetik, hogy az „örök érvény“ a jog fogalmától elválaszthatatlan. Igaz jog, mely változtatható volna, képtelenség.

A józan ész azonban — mondja Mihályi — nem kénytelen e két felelet között tenni választást. Igaza lehet mind a két pártnak némely részben. Ha átláttuk, hogy a jog alapelve nem lehet egyéb, mint az emberi javak és rosszak *természetszerű értékelése*, látni való, hogy ez az alapelv nem változhatik, vala-

míg ily világban ily valók élnek, mint az emberek. De másfelől az is világos, hogy a népek életében nem mindig s az egyes népeknél a különböző viszonyoknál fogva nem mindenütt ugyanazon javak és rosszak lehetségesek, s tehát „az adott viszonyok közt lehető legjobbnak“ azaz *jogszerűnek* a megállapítása is igen különböző. Éppen ezért, mivel „a jogszerű állapot“ annyi, mint: „az adott viszonyok közt lehető legjobb állapot, és mivel nem mindig és nem mindenütt vannak ugyanazok a viszonyok, egészen természetes, hogy különböző viszonyok között különböző kell legyen „a lehető legnagyobb jó“.

Mind e fejtegetések Mihályi által e rövid tételben foglalhatók össze: „*A jog elvében örök — alkalmazásában változó*“, vagy így: „*a jog alukilág örök, tárgyilag változó*“. A jognak alakja nem egyéb, mint „*a javak és rosszak igaz értékelése*“, ez nem változhatik, mert az emberek eredeti természetében gyökerezik. A jogi megítélésnek azaz a természetszerű becslésnek tárgyai az ekkor meg ekkor, az ilyen meg ilyen viszonyok közt lehető javak és rosszak; ezek pedig nem lévén ugyanazok, természetes, hogy a *jogszerű* sem lehet ugyanaz. Ama változatlan elv alapján tehát a különböző esetekben különböző viszonyokat, állapotokat, tetteket kell jogszerűnek ítélni, azaz: a jogi ítéleteknek, változó tárgyaikhoz képest változniok kell maguknak is és éppen akkor volnának jogellenesek, ha tárgyaikhoz képest nem változnának.

Melyek azok a természeti *okok*, melyek miatt a jogszerű ítéleteknek szükségképpen változniok kell? ez a további kérdés, melyre Mihályi észjogtana feleletet keres. Ezen okok közt legelső az

a) a történelem folyamán a javaknak és rosszaknak ismerete folytonosan szélesbül. — Az emberiség története ugyanazt a fejlődési processust mutatja, melyet mutat az egyes ember fejlődése. A félvad népek, mint a gyermekkorban élő egyének, *az érzéki* élvek és sérvek uralma alatt állanak. Becsérzetük csak lassanként terjed ki a magasabb *erkölcsi* javakra is. Ilyen becslési változáson megy át pld. a *házasság* intézménye, de átmegyen ilyen változáson az életnek minden más java is. Ha ilyen sokféle tényező folyik be a jogi ítéletekre, nem lehet csodálnunk, hogy a jog változonak mondatik.

Az államok is fejlődésükben az emberi javak értékelésének ezt az egymásutánját mutatják. Legelőbb egyedül az érzéki

javak becsesek, az izmok és csontok ereje, személyes bátorság, erős akarat, állanak értékre nézve legfölül. Az állam *védő* vagy *támadó* ereje a legfontosabb factor; a hadvezér a legelső személy. Azután lassanként a *vagyoni* tehetségnek jön meg az értéke; a munkásság, takarékoság kezdenek becsben emelkedni, csak azért, mivel *anyagi* javak eszközei. És csak lassan emelkedik a fejlődés oda, hogy a mélyebb *tudásnak*, az erkölcsi *derékségnek* magasabb *becse* el legyen ismerve. A hadvezér megtartja ugyan ekkor is illő szerepét, de fontosabb személyek a *cultus*, a *belügy*-, az *igazságügy* miniszterei. A földművelő, kézműves, iparos, kereskedő mellözhetetlen tényezői maradnak ugyan az államnak, de *méltóságban* felettük áll a tudós, a természetbúvár stb. És mikor az állam a fejlődésnek már erre a fokára jutott, látni való, hogy meg kell változnia a „lehető legjobb“, azaz a jogszerű felől való ítéleteknek.

Már maga az a körülmény is, hogy a fejlődés folyamán mind több és több jav lesz ismeretes, kedvezőleg hat a jogi ítéletek tisztulására, mivel ekkor valamely javnak túlzó becslése s bálványozása, a többi javak becslése által korlátoztatik.

b) Kiemelendő még a becsérzeti gyarapodásnak egy neme, mely a jogi viszonyokra nagy mértékben hat tökéletesítőleg. Ezek pedig: a *személyeket* tárgyzó becsérzeti gyarapok.

α) Az embereknek egymás iránt érdeklődő rokonszenve mind jobban kifejlik és szélesebb körre terjed. E rokonszenve s egymás iránt való részvét nélkül nem lehetne tartós élet. Ámde ez a rokonszeve eredetileg csak *egy* család körén belül marad; majd átterjed a *törzshöz*, később egy *nemzetséghez* tartozóra is. Sőt az állami fejlődés kezdetén maga az államrend is inkább kedvez egyik törzsnek, mint a másiknak, egyik osztálynak, inkább mint a másik osztálynak.

A fejlődés folyamán azután mind nagyobb körre terjed ki a mások iránt való érdeklődés és rokonszenve. Messze van még ugyan — mondja Mihályi — az az idő, mikor az országok pöreit nem hadseregek és háborúk, hanem nemzetközi ítélőszékek döntik el, de alapos a reményünk, hogy a jövő századokban mind ritkább lesz a háború és harc.

β) A fejlődés haladtával egymásnak *belső értékét*, erkölcsi és értelmi tulajdonságait is megbecsülik az emberek s ez által méltányosabbak, igazságosabbak lesznek egymás iránt.

A felmutatott *belső* tényezők mellett, tekintettel kell lennünk ama *külső* tényezőkre is, a melyek a tényleges jogban változásokat okoznak.

c) E tényezőket azért jelöli Mihályi „külső“ tényezőknek, mivel kültermészeti elemek és a külső életviszonyok által állanak azok elő.

a) Ezen külső tényezők legfőbbike, sőt előfeltétele, mely nélkül a többiek elő nem állhatnak, a *népesség szaporodása*. A népességnek már a száma is nagy változásokat okozhat a tényleges jogban. Mert a népesség szaporodásával a törzsi, nemzeti kötelek lazul és szélesebb körű, több oldalú társadalmi szervezet válik szükségessé. Az előbbi érdekek a méltányosabb érdekek mellett háttérbe szorulnak.

β) A másik külső tényező a különféle életmódok *különválása* vagy más szóval: a társadalmi életre szükséges *munkának minőség szerint való felosztása* az állam tagjai között. A munkanemek felosztása által az *egyéni sajátságok* mindinkább kiválóan s ezek következtében előállanak különböző osztályok, melyeknek tagjai egyazon szellemi vagy anyagi téren működnek. E testületek és osztályok alakulásával *új jogi viszonyok* is járnak együtt.

γ) A munkamegosztás megsokasítja a különféle munkák *gyümölcsseit* s lehetővé teszi az áruk feleslegének kicserélését. Az áruk cserélése pedig forgalmat szül s előmozdítja a különféle osztályok tagjainak egymás között való érintkezését. Ezzel együtt jár a vagyonosodás, mely a takarékoságnak s körültekintésnek gyümölcse. Hogy e viszonyoknak milyen nagy hatása van a tényleg jog alakulására, azt híven mutatja a középkorban a harmadik állami rendnek, *közép-polgári osztálynak* keletkezése és kialakulása, melyhez legújabb időben negyedik rendül járult a „munkás“ osztály.

Mindezekből kitétnik — mondja végül Mihályi Károly — hogy az elősorolt *belső* és *külső* tényezők mily változtatólag hatnak a tényleges jogra; — hogy e *változó* tényleges jognak mindig ugyanaz a zsinórmértéke, t. i. a *javak és rosszak természeteszerű becsfokozata*, mely szerint megítélhetjük, hogy a *tényleges jog mennyire közeledett vagy mennyire távolodott az eszményi jogtól*.

* * *

Eddig terjednek Mihályi Károly észjogtani feljegyzései. Vajjon egész terjedelmében kidolgozta-e a jogphilosophiát s egész terjedelmében előadta-e, mint külön philosophiai disciplinát, arról nincs tudomásunk. Valószínű, hogy a jogphilosophiát csak az erkölcsstan függelékeképpen írta meg s adta elő Mihályi s megelégedett azzal, hogy a jognak és erkölcsnek összefüggését kimutassa s közös értékelméleti alapjukra reámutasson.

6. *Mihályi és Beneke. Mihályi világnézlete.*

Mihályi Károly Eduárd Benekének tanítványa és philosophiája minden részében az ő psychologismusának hatását mutatja. E tényt maga Mihályi is készséggel elismeri és Benekét mesterének vallja. Valószínű dolog, hogy berlini studens korában ismerkedett meg Benekének tanaival tüzetesen. És nem lehetetlen, hogy már enyedi deák korában tanulmányozta Benekének egyes műveit. Életrajzi feljegyzésében, mely az enyedi collégium levéltárában őriztetik, azt a vallomást teszi, hogy mint Köteles tanítványa, czáfolgatá tanárának tanítását. Köteles pedig tudvalevőleg a Kant philosophiájának volt híve s Kant szellemében tartotta előadását.

Bármint álljon is a dolog, Mihályi Károly nem volt Benekének pusztá másolója és nem volt tanának szolgálai követője. Beneke philosophiájának nem utánzója volt, hanem szellemének megértője. Nemesak külsőleg sajátítá el Beneke psychologismusát, hanem a psychologismusnak szigorú utánképzése által győződött meg arról, hogy minden philosophiának alapja a lélektan, a mely nemesak kiinduló pontja, hanem alapja is minden bölcsészetnek. Feltűnő jelenség, hogy már tanuló korában elégedetlenkedett Kant tanításával s nem csodálható, hogy ily körülmények között lelkesedéssel csatlakozott Benekéhez, a ki Kant tanának szigorú ellenlábasa és kritizálója volt. Ő is Beneke álláspontjára helyezkedve bírálta Kantot s következképpen ez a kritika nem volt mentes az egyoldalúságtól, mert nem volt immanens.

Nem czélunk tüzetes és aprólékos vizsgálat tárgyává tenni, hogy Mihályi rendszere vajjon pontról-pontra egyezik-e a Beneke philosophiájával, de másfelől szükségesnek tartjuk a megegyezésnek s az esetleges eltérésnek főpontjaira reámutatni.

Beneke tudvalevőleg annak a psychologismusnak főképvé-

selője, a mely Kant ismeretelméleti irányával szemben keletkezett s a metaphysikai tanokat az empirikus psychologismus álláspontjáról tette vizsgálat tárgyává. Tanának alapját ama meggyőződés képezi, hogy nemcsak az ismeretelméletnek, hanem az összes philosophiai disciplináknak is a lélektan szolgáltat egyedül biztos és szilárd alapot. A philosophia, illetve a lélektan czéljául pedig azt tűzi ki, hogy kutassa fel az öntudat keletkezésének és fejlődésének törvényeit. Főműve, mely 1883-ban jelent meg: „Lehrbuch der Psychologie als Naturwissenschaft“. E főmunkának alapvonalait megtaláljuk már „Psychologische Skizzen“ cz. művében (1825 és 27-ben jelent meg). — Benekének e két műve, mely voltaképen egész philosophiájának alapvonalait magában foglalja, Mihályi Károly „Szármatató Philosophiá“-jának két kötetére volt hatással. Itt azonban ismételen hangsúlyozzuk, hogy a hatás nem külsőleges volt, hanem Mihályi egész gondolkozására és világnézetére átalakítólag hatott. Azt mondhatnók, hogy Beneke philosophiája megteremtette a Mihályi világnézetét s ebből a világnézetből mint önálló gyümölcs, fejlődött ki Mihályi egész rendszere.

Mihályinak kéziratban reánk maradt moralis philosophiájára és Észjogtanára Benekének „*Grundlegung zur Physik der Sitten*“. Ein Gegenstück zu Kants Grundlegung zur Metaphysik der Sitten“ (1822.) és „*Grundlinien der Sittenlehre*“ (1837.) cz. munkái voltak befolyással. — Benekének ezen említett négy munkája alapján teszünk összehasonlítást közte és Mihályi rendszere között. Összehasonlításunkban mindenik disciplina tárgyalásánál csak a főpontok és az alapvonalak pontos feltüntetésére szorítkozzunk. Szorosabb vizsgálat egy külön tanulmányt igényel.

Mihályinak a philosophiáról való felfogása e tételben van egybefoglalva: „*A lélektan nemcsak alap, melyre épül, hanem törzsök, melyből kinő a philosophia; vagy inkább: mely magává a philosophiává fejlődik, abban elágazik s mind részletesebben s határozottabban kialakul*“. (Szärm. Phil. I. k. 40. l.)

A philosophia alapja s törzsöke — Mihályi és Beneke szerint — a lélektan lévén, természetes, hogy mindkettő a lélektan kidolgozására vetette a fősúlyt, annival is inkább, mivel e felfogás értelmében minden philosophiai disciplina a lélektannak megannyi szakasza. A lélektan és philosophia mindkét rendszerben oly szorosan összefügg egymással, hogy Mihályi szerint, ha

a lélektani ismeret szerzésének kútfejét megállapítottuk, megállapítottuk ez által a philosophiai ismeret kútfejét is. (*Mihályi*: Szárm. Phil. I. k. 18. §.; *Beneke*: Lehrb. d. Psychologie §. 27.: „die Psychologie macht die tiefste Grundlage für alle übrigen philosophischen Wissenschaften aus“. V. ö. Psychologischen Skizzen II. k. 587. s köv. lapjait.)

A lélektanak s tehát a philosophiának is, nélkülözhetetlen forrása a *beltapasztalás*, mely szerint magunkba kell mélyednünk, az emberi öntudatnak adatait kell vizsgálnunk. (Szárm. Phil. I. k. 18. §. Beneke; Psychol. Skizzen II. k. 8. s köv. lapokon.) E kútfejn kívül azonban szüksége van más forrásra is a lélektanak, ha az igazi tudomány névre igényt tart. E forrás, mely a beltapasztalás mellett csak másodrangú szereppel bír, a mások körül tett *tapasztalás*. Ennek a két eszköznek segítségével akarja megalapítani lélektanát Beneke és tanítványa, Mihályi.

A lélektan főfeladata lévén az emberi tudat fejlődését és adatait vizsgálni, legelső feladat az emberi öntudat fejlődésének törvényeit felkutatni.

Beneke négy ilyen alprocessust ismer, míg Mihályi öt alaptörvényt állít fel. — Mielőtt azonban ezen alaptörvények felkutatására indulna Mihályi, megállapítja, hogy mit nevezünk léleknek, szellemnek. Külérzékeink alá nem eső, bizonyos belerőknek összességét értjük a lélek néven s azon fejlődési processust, mely ezen erők által bennünk végbe megy, *szellemi fejlődésnek* hívjuk. (Szárm. Phil. II. k. 3. §. Beneke: Lehrb. d. Psych. Erstes Kapitel. Psychol. Skizzen II. k. Einleitung.)

Az emberi lélekben már eredettől fogva meg van az a képesség, hogy a külvilág ráhatásaival találkozzék. Ezeket a ráható sajátosságait a tárgyoknak *inger* szóval jelöli Mihályi, Beneke pedig „Reize“ és „Eindrücke“-nek hívja. (Lehrb. d. Psych. 22. §.) Az ingereket elfogadó erőket *érzékeknek* nevezi Mihályi, az érzéklő erőket az ingerekkel való találkozását *érzéketlenek*. Az első alaptörvényét szellemi fejlődésünknek ekként formulázza: „Az emberi lélek a kültárgyak ingereit elfogadja s ez által érzéketeket képez. — A mint fennebb láttuk, Beneke a maga lélektanában a lelki fejlődésének alprocessusairól beszél, de ő is megjegyzi (Lehrb. d. Psych. 19. lap), hogy alprocessusok helyett mondhatunk alaptörvényeket is, mivel a természeti törvény nem egyéb, mint több egyjelentésű processusnak

általános kifejezése vagy összefoglalása. Mihályi az alaptörvény kifejezést előnyben részesíté alapprocessus kifejezés felett s munkájában mindenütt e kifejezéssel találkozunk.

Beneke az első alapprocessust ekként foglalja törvénybe: „von der menschlichen Seele werden, in Folge von Eindrücken oder Reizen die ihr von aussen kommen, sinnliche Empfindungen und Wahrnehmungen gebildet“. (Lehrb. d. Psych. 22. §.) Látható, hogy Mihályi fogalmazása csaknem szóról-szóra egyezik a Beneke definitiójával. És e törvény magyarázatában mindkét philosophus tiltakozik ama tan ellen, melynek értelmében nem a lélek fogadja el az ingereket, hanem az érzékszervek fogják fel azokat közvetlenül s a lélek csak közvetve vesz tudomást azokról. Mihályi és Beneke az ingereknek a lélekre való *közvetlen* hatását tanítják. Mindketten tanítják továbbá, hogy a lélek nem csak szenvedőlegesen viselkedik az ingerekkel szemben, hanem érdekvőleg is s ez a cselekvés Mihályi szerint abban áll, hogy a lélek az ingereknek elébe törekszik.

A szellemi fejlődés *második törvénye* Mihályi szerint: „Semmi egyszer képződött fejleménye lelkünknek ki nem emészik belőlünk, hanem azután is, hogy tudalmunkból eltűnt, létezik abból bennünk bizonyos határozott képzettség, mely ahhoz való körülmények közt újra tudalmunkba jöny. (Szärm. Psych. 25. old.) Ezeket a képzettségeket *gyarapoknak* nevezi Mihályi s e törvényt a gyarap-szármaszás törvényének.

Beneke a szellemi élet második alapfolyamatát ekként foglalja tételbe: „Der menschlichen Seele bilden sich fortwährend neue Unvermögen an“. (Lehrb. d. Psych. 24. §.) E törvénynek megállapításában Mihályi Károly bizonyos mértékig önállóan jár elő s a mit Beneke a processus homályossága miatt megmagyarázni nem akar, azt Mihályi megkísérli megmagyarázni s ez által eltér Benekétől. A második törvény magyarázatánál is önállóság jelentkezik Mihályi rendszerében. Ez a törvény különben azt a tapasztalatot akarja kifejezni, hogy a lélek gyakorlás útján bizonyos állandó képekre teszen szert.

A szellemi fejlődés harmadik törvénye Mihályi rendszerében a következő: „Lelkünknek egyféle fejleményei egyesülnek, annál szorosabban, minél inkább egyfélék“. E törvényt Benekénél a negyedik alapfolyamatban találjuk fel, a melyet ő ekként definiál: „Gleiche Gebilde der menschlichen Seele, und ähnliche

nach Massgabe ihrer Gleichheit, ziehen einander an, oder streben mit einander nähere Verbindungen einzugehen“. (Lehrb. der Psych. 35. §.) A harmadik alapfolyamat általában véve azokat magyarázza Beneke rendszerében, a miket Mihályi Károly a második alaptörvényben fejtett ki. Mihályi tehát Beneke második és harmadik alapprocessusát egy törvényben fejezi ki, a másodikban. Hogy a már tárgyalt második törvényre visszatérjünk, a mit ott Mihályi egy magakészített szóval „gyarapnak“ nevez, azt Beneke az ő harmadik alapfolyamatában „Spur“ néven jelöli s tehát a Mihályi gyarap-származási törvénye a Beneke által második alapfolyamatban leírt jelenséggel foglalkozik. (Beneke: Lehrb. d. Psych. 26. s köv. §-ok.) Mihályi önállósága itt nem a gondolat feltalálásában, hanem annak feldolgozásában és formulázásában nyilvánul.

A Mihályi harmadik törvénye, illetve a Beneke negyedik alapfolyamata, helyesen nevezetik Mihályi által a hasonlók egyesülése törvényének. E törvény segítségével határozza meg Mihályi — Beneke Lehrbuchja 117. s köv. §-ainak szemmel tartásával — hogy mi a tudat, mi az ész, mik a fogalmak és eszmék. (Lásd dolgozatunk idevágó részeit Mihályi lélektanának előadásánál.)

Mihályi *negyedik alaptörvénye*: „vannak szellemléteinknek közlékeny elemei, melyek egyik tudalomképes gyarapösszegegről másra átszállhatnak; miáltal az, melyre átszállott jelenleg tudalmassá, az, a melyről átszállottak, jelenleg tudalmatlanná válik“ (Sz. Ph. II. k. 18. §.). Ez a törvény szintén a Beneke harmadik alapprocessusának bővebb kifejtése és külön formula alá foglalása. Kétségtelen, hogy ezáltal a különválasztás által Beneke alapprocessusa világosabbá válik s az általa kifejtett fejlődési folyamat tisztábban áll szemünk előtt. A Mihályi második és negyedik alaptörvénye határozottan feltünteti Benekének s Mihályinak azt a philosophiai alapelvét, mely szerint az, a mi egyszer lelkünkben tökéletesen képezve volt, az onnan teljesen nem tűnik el soha. A gyarap, vagy Beneke szerint a Spur, állandólag ott van lelkünk, mélyén, csakhogy tudattalan állapotban s mihelyt kedvező körülmények közé jut, azonnal feléled s tudalmassá lesz. Ezért mondja Beneke: „die Spur ist, was zwischen der Production einer Seelenthätigkeit und Reproduction in der Mitte liegt“ (Lehrb. der Psychol. 29. §.). A tudatlan gyarap a tudalmassá váltott gyaraptól tehát csak quantitative különbözik:

„tudalomképes fejleményeink azoktól, melyek még nem tudalmasulhatók, csak erőmennyiségileg különböznek“ (Mihályi Sz. Ph. II. k. 12. §.).

Mihályi rendszerében az utolsó, *ötödik* fejlődési törvény: „az emberben időnként ujdonerő terem“. Ez a törvény szóról-szóra egyezik a Beneke második alapfolyamatának tételével, csakhogy annál sokkal körülményesebben és bővebben magyarázhatók, a nélkül azonban, hogy többet mondana, mint a Beneke idevágó fejtegetései. (V. ö. Beneke: Lehrbuch der Psychol. 24—25. §. és Mihályi: Sz. Ph. II. k. 51—52. oldal.)

Ezekben hasonlítottuk össze Mihályi és Beneke által felállított ama fejlődési törvényeket, a melyek mindkét philosophus meggyőződése szerint nélkülözhetetlenek, ha a philosophiát biztos és szilárd alpra akarjuk fektetni. E törvények a lelki életnek jelenségeit tüntetik fel s ezért foglalnak helyet mindjárt a lélektan élén. A mi a két philosophus által felállított törvények között levő különbséget illeti, ez a különbség szemmeláthatólag nem az egyes gondolatok feltalálásában nyilvánul, hanem csupán a gondolatok elrendezésében mutatkozik. Mihályi kritika nélkül fogadja el Beneke magyarázatait és törvényeit, a nélkül, hogy azoknak tartalmán bármily kevés változást is tenne. A gondolatoknak sorrendjén és elhelyezésén azonban minduntalan változtatásokat észlelünk; lépten-nyomon látjuk, hogy mennyire iparkodik Mihályi minél világosabbá és érthetőbbé tenni Benekének tanításait. Igen sokszor azonban — kénytelenek vagyunk bevallani — e változtatások nem előnyére, hanem éppen hátrányára szolgálnak Beneke rendszerének megértésére, Beneke ugyanis egyike a legvilágosabban író német philosophusoknak, a ki nem rendszerez, nem erőlteti schemákba gondolatait, szóval nem scholasticus. Mihályi ellenben nagy szeretettel magyaráz ott is, hol arra szükség nincsen s igen gyakran erőltetté lesznek magyarázatai.

*
*
*

A lelki fejlődés törvényeinek magyarázata után az ingerek és előderők természetének tüzetesebb vizsgálódására tér Mihályi. Az ingereknek az előderökhöz való viszonyát teljesen a Beneke fejtegetései alapján adja elő. (Beneke: Lehrb. der Psychol. 58. s köv. §§.) Az előderők, azaz az érzékek természetének vizs-

gálatában sem tér el Mihályi a Beneke felfogásától s rendszerező tehetsége itt előnyére nyilvánul, a mennyiben Benekének némileg szétfolyó előadását szorosabb rendszerbe fogja s az egyes érzékszervek tulajdonságaira vonatkozó nézeteket áttekinthetőbb sorban adja elé. Az érzékszervek Mihályi szerint különböznek egymástól abban, hogy α) egyik kisebb, a másik nagyobb mértékben *törekszik* az ingerek elé, β) az egyik lassabban, a másik gyorsabban *fogadja* el az ingereket γ) az egyik inkább, a másik kevésbé képes azokat *megtartani*.

Az ingerek és előderők természetének vizsgálatára nézve, általában, megjegyzendő, hogy Mihályi a Beneke Lehrbuch-ján kívül a Psychologische Skizzen c. művének II. kötetére is különösebb figyelemmel van. Az inger és előderők viszonyára nézve azt jegyzi meg Mihályi, hogy az inger vagy α) kisebb, β) vagy nagyobb, γ) vagy éppen elég. Első esetben ú. n. „*ingerhiány*“ áll elé. Benke a Psychologische Skizzen II. k. 73. lapján a következőket mondja: „Die Reizung durch einen zu *geringen* Reiz, wollen wir mit dem Ausdrucke „*Halbreizung*“ nemen“. Mihályi tehát egészen megfelelőleg a „*Halbreizung*“ szót „*ingerhiánynak*“ nevezi s e szóval egy találó philosophiai terminust vezet nyelvünkbe.

Az egyes érzékek tulajdonságának előadásában szintén a Psychologiai Skizzen-t követi Mihályi (II. k. 116. s köv. lapokon). A törekvőséget illetőleg az ú. olcsóbb előderők állanak legelől a táplálkozás és lélegzés. Tartékonyásra nézve legelől áll a látóerő s utána következik a hallóerő, tapintóerő s legutolsók a szag- és ízérzék. (Sz. Ph. 32. s köv. §.) Fogékonyságot illetőleg alig mutatkozik valamelyes fokozati különbség az egyes érzékek között. (V. ö. az egészre nézve Psychologische Skizzen II. k. §. 6.)

Az érzékeknek nemesebbekre és nem oly nemesekre, felsőbbekre és alsóbbakra való osztályozása szintén a Psychologische Skizzen II. kötetének megfelelő részein alapul.

A származtató Philosophia II. kötetének 37. §-a az akaró, cselekvő erőről tanít s Mihályi rendszerének e része Beneke Lehrbuch der Psychológiájának hatodik fejezetét, mely a lelki-tevékenységekről, mint törekvőkről beszél. A cselekvő erő csirája az előderőknek ama képessége, mely szerint azok az ingereknek elébe tsrekszenek. A cselekvőerőnek részletesebb lélek-

tani bonrzoogatásába azonban nem bocsátkozik Mihályi, hanem megelégszik annyival, hogy constatálja az emberi természetnek a közös alapsajátságát, mely szerint az emelő *jókat* keresi, létét csökkentő *roszakat* ellenben kerüli. Fejtegetésének többi része azután eltér a Lechrbuch der Psychologie és a Psychologische Skizzen lélektani fejtegetéseitől s a Physik der Sitten, valamint a Sittenlehre bevezető paragrafusait követi. Az egész 37. és 38. §. az erkölcsi törvény kifejtését készíti elő s mintegy bevezetésül szolgál a 39. §-ba, mely végül az erkölcsi törvényt minden bővebb analysis nélkül kimondja: „törekedj minden esetben arra, a mi az elérhető javak közül a legnagyobb“. E törvény *bővebb kifejtése* és megmagyarázása az erkölcsstan feladata.

A cselekvő erőnek rövid tárgyalása után az ú. n. *belérző-tehetségnek* (Facultas sentiendi) tárgyalására tér át Mihályi s úgy tetszik e sorok írójának, hogy philosophusunk lélektanának e részében tanusít, legönállóbb felfogást s előadása itt teljes mértékben tükrözi vissza az írónak egyéniségét. A Lechrbuch der Psychologie fejtegetései alig vannak e ponton hatással Mihályira, a ki e rész tárgyalásánál a Psychologische Skizzen egyes eszméinek hatása alatt áll, de a részletekben attól merőben független.

Mindenelőtt visszautasítja Mihályi azoknak a philosophusoknak nézetét, kik a belérző-tehetségeket, a mint azok az erkölcs, jog, vallás stb. terén nyilatkoznak, eredetieknek állítják. És ez egészen természetes annál a philosophusnál, a ki Benekét vallja mesterének. Beneke is ama felfogás ellen tiltakozik, mely a lelket egy egységes, meghatározott substantiónak tekinti — szerte a lélek tehetségeknél összessége és erőcsoportoknak egymásra hatása. Benekének e felfogását teljes mértékben osztja Mihályi s ezért protestál ő is minden olyan tan ellen, mely az emberben is eredeti tehetségeket iparkodik felfedezni s a léleknek egyes nyilvánulatait valamely velünk született erő nyilatkozásának tekinti. A vallásos, az erkölcsi, az aesthetikai érzetek az ember általános tehetségei között foglalnak ugyan helyet, de számukra egy különös lelki erőnek létezését állítani felesleges is, helytelen.

Ha helyes megállapodásra akarunk jutni azon kérdés felől, mik a belérzetek? szükséges a *beltapasztaláshoz* fordulnunk, mert csak ily úton nyerhetünk igaz feleletet. A beltapasztalás

által szerzett adatok azt tanítják, hogy az érzelem nem egyéb, mint a bennünk megjelenő fejlemények közt levő különbségnek tudata (Sz. Ph. 43. §.). Mihályinak ezen meghatározásával nagyrészt egyezik Beneke definitiója, mely szerint: „mit dem Ausdrucke „Gefühl bezeichnen wir des *unmittelbare* Bewusstsein, welches uns in jedem Augenblicke unseres wachen Lebens von der Beschaffenheit unserer Thätigkeiten und Zustände innewohnt“ (Lehrb. der Psychol. 235. §.). A Psychologische Skizzen I. kötete pedig egészen határozottan kifejezi, hogy a három érzés nem egyéb, mint: „das Verhältniss das unmittelbare Sichegeneinander-messens unserer Seelenthätigkeiten“ (lásd 27. s köv. oldalakon). Az érzés tehát úgy Beneke, mint Mihályi szerint nem egy különös neme a három effectusoknak, hanem a tudatnak egy sajátlagos faja.

Az érzésről szóló tant nagy részletességgel tárgyalja Mihályi s a példáknak egész seregét használja, hogy minél világosabban megmagyarázza az érzésnek természetét. És ez teljesen érthető is. Mind Beneke, mind Mihályi rendszerében voltaképpen minden lelki fejlemény egyszersmind érzés is. Az erkölcsan és jogtan a *javak* és *rosszak* fokozati különbségének *érzetén* alapul. A *fogalmak* is csak úgy állhatnak elé, ha az észrevétek különbségeit *érezzük*. Ítéleteink is érzéseken alapulnak, mivel itélni nem egyéb, mint *érezni*, hogy valamely fogalmunkban több vagy kevesebb vagy éppen annyi van, mint a másikban. Tehát végül maga az ismeret sem egyéb, mint *érzés*; érzése annak, hogy képzeleteink a tárgyak valólétével megegyeznek.

Az érzésekről szóló tan tárgyalásával tulajdonképpen bevégeződik Mihályi lélektana. Végezetül azonban még egy ellenvetésre ad feleletet, arra t. i., hogy *öntudatunknak* eme sok elemből való összetettsége, miként fér egybe *személyiségünknek* egységével? Beneke e nehézséget nem háritá el kellőleg s ezért tanítványa vállalkozik ennek elhárítására, a mint az dolgozatunknak 2. d) pontja alatt röviden eléadtuk. Hogy ez a próbálkozás mennyiben sikerült, annak megítélése nem tartozik feladatunk körébe. Csak annyit jegyzünk meg, hogy e kérdésnek eldöntése lélektani úton alig lehetséges, a mint azt Mihályi példája is mutatja, ki megfejtésében kénytelen volt letérni a lélektan útjáról.

A Mihályi ismeretelméleti értekezésére nézve, melyet a Tudományos Akadémián tartott, elégnék tartjuk a következő megjegyzéseket. Ez az értekezés is Mihályi psychologikus felfogásából nőtt ki s az ismeretelméleti kérdések természetének félreismerésén alapul. Ismeretelméleti kérdéseket lélektanin alapon megoldani nem lehet. Különbö az egész értekezés Beneke metaphysikai rendszerének s egyes ismeretelméleti megjegyzéseinek hatását mutatja.

Visszatekintve Mihályi lélektanának a Beneke tanával való összehasonlítására, azt hisszük, meg van bizonyítva az az állításunk hogy Mihályi Károly Beneke tanítványa ugyan, de nem szolgál másolója, ki pontról-pontra követi mesterét, hanem mesterének eszméit és gondolatait magában önállólag utána képezvén, önállóan dolgozza fel azokat s eredeti formába önti azt a tartalmat, melyet tanítója azok rendszeréből elsajátított. Állításunkat igazolni fogja Mihályi és Beneke erkölctanának egybe-hasonlítása is, a melyre a következőkben térünk át.

Mihályi etikájának tárgyalásával nem szabad tekinteten kívül hagyni azt a tényt, hogy ő sokkal nagyobb mértékben etikus, mint a milyen mértékben psychologus. Egész egyénisége arra praedestinálta, hogy etikus legyen.

Beneke tudvalevőleg Kant philosophiájával szemben azt a tételt hangsúlyozza s fejt ki, mely szerint az ethika végső gyökere az érzés, azaz a bennünk levő fejlemények különbségének tudata. Mihályi is erre az álláspontra helyezkedik, de mielőtt rendszerének kifejtésébe fogna, szükségesnek látja röviden előadni és bírálat tárgyává tenni a Kant, Smith Ádám, Aristoteles és a stoikusok ethikai felfogását. Teszi pedig ezt Beneke a Grundlegung der Physik der Sitten és „Grundlinien der Sittenlehre“ cz. művei alapján. (V. ö. az első mű 27—44. oldalait; a másodiknak 5. s köv. lapjait).

Az erkölcsi fejtegetések nehézségeinek okait hasonlóképen Beneke műveinek alapján fejt ki Mihályi s itt szorosán ragaszkodik a Grundlinien der Sittenlehre előadásához. Az első nehézséget ő is, miként Beneke, a tárgy bensőségében keresi. A második nehézséget pedig — szintén Beneke nyomán — az öntudat összetett természetében keresi, abban, „hogy az erkölcsi tudalom éppen nem valami eredeti és egyszerű, hanem származott és összetett“. (V. ö. Beneke i. m. 32. oldalát: „Zweite

Schwierigkeit : Ausnehmende Zusammengesetztheit und Verwickeltheit des moralischen Bewusstseins“.)

Az erkölcsstannak a főbbi tudományokhoz való viszonyát szintén Beneke említett műve alapján fejti ki. (V. ö. i. m. 48. s köv. oldalakon.) Éppenigy megegyezik mesterével művének felosztására nézve is. Beneke is az első főszakaszban az erkölcsi tudatban az erkölcsi tudat elemeit keresi fel (Mihályinál: „fel-elemzés“), a második szakaszban pedig az általános erkölcsi alapformák synthesisét hajtja végre. E két szakasz Mihályinál is, Benekénél is az erkölcsstan első részét teszi, melyet Beneke „általános erkölcsstan“-nak nevez s ugyanígy tanítványa is. A második részt Beneke „Specielle Sittenlehre“ néven nevezi, Mihályi pedig „alkalmazott ethiká“-nak hívja s két főszakaszra osztja, melyek közül az első a feltalált elveket a cselekvés különböző *tárgyakra*, a második pedig a különböző cselekvő *egyénekre* alkalmazza. (V. ö. Beneke: i. m. „moralische Würdigung der menschlichen Neigungen in objectiver Beziehung“ és „moralische Würdigung der menschlichen Neigungen in subjectiver Beziehung“ cz. főszakaszát.)

A keret tehát, melyben az erkölcsi tárgyalás elhelyezkedik, teljesen azonos mindkét philosophusnál. Kérdés, *mennyiben* egyezik a tárgyalás *anyaga?*

Az erkölcsiség elemeinek felkeresésében egészen a Beneke nyomán halad Mihályi. A cselekvés mezeje az akarás és cselekvés. (V. ö. Beneke i. m. 58. l. s köv.) A Kant ethikai principiumának birálatában szintén Beneke vezeti, a nélkül azonban, hogy Mihályi szóról-szóra követné mesterének előadását. Kant elleni kritikájában teljesen elemébe van Mihályi s ugyancsak felhasznál minden érvet, mely ellenfelének tanát gyengítheti. Benekének terjengős előadását néhány főpontra szorítja s míg Beneke *védi* a maga rendszerét a Kant philosophiájával szemben, addig Mihályi határozottan *támadja* a Kant ethikai álláspontját. A „Grundlinien der Sittenlehre“ fejtegetésén kívül a „Physik der Sitten“ idevágó részei — a harmadik és negyedik levél — is hatással vannak Mihályi kritikájára.

Az ember cselekvési képességének lélektani elemzésére nézve vessük össze Beneke Sittenlehre-jének „Darlegung des Verhältnisses zwischen dem Theoretischen und dem Practischen im Menschen“ cz. fejezetét. (107. l.) Mihályi is, miként Beneke,

az emberi cselekvő képességének csiráját, az emberi lélek előd-erőinek az inger felé törekvésében látja s a cselekvőképességet előbbinek tartja az esmerő tehetségénél. Szerinte is a cselekvő és ismerő képességek nem egymástól elkülöníthető tehetségek, hanem vannak közös alkotórészek is.

A kívánatok osztályozásában szintén Beneke után halad Mihályi, midőn azokat hatályuk és (kívánat, vágy, szenvedély, elfogultság) tárgyaik, valamint a szerint, hogy eléállásokra külső ingerek vagy belső belképzettségek szükségesek, eléállásokra osztja fel.

Erkölcsei alapelvét, mely szerint erkölcsileg helyesen vagy helytelenül cselekedni nem tud egyebet, mint a dolgok igaz becsüléssel megegyezőleg vagy eltérőleg cselekedni, Beneke Sittenlehre-je alapján fejti ki Mihályi, a nélkül azonban hogy a kérdésnek részlete tárgyalásába bocsátkoznék.

Az általános erkölcsstan második része, a mint fennebb láttuk — mind Mihályinál, mind Benekénél az emberben kifejtett erkölcsi eszméket tárgyalja s elsöben szól az *erényről*, azután a *kötelesség* és *lelkiismeret*, végül a *szabadság* és *tulajdonítás* eszméit tárgyalja.

Az *erény* Mihályi definitiója szerint nem egyéb, mint erkölcsi, azaz cselekvési *derékség*. Az erényesség pedig nem más, mint az ember cselekvő irányú képzettségének megegyezése a dolgok tökéletes, természetszerű becsülésével. E meghatározás szövege egyezik Benekéével, mely szerint az erény „die mit der moralischen Norm (der allgemein-gültigen Wertschätzung) einstimmige Ausbildung des inneren Seelenseins“ (Sittenlehre I. 381. l.). A görögök erénytanának rövid bírálata után azt igyekezik kimutatni Mihályi, hogy az erény egy összefüggő egész, habár a valóságban egyik erény jobban ki van fejlődve, mint a másik. (V. ö. Beneke i. m. 307. l.: „die Tugend reell durchaus Eine ist“).

A mit Mihályi az erénynek az emberiség körében való kiképződéséről ír, az szintén Beneke hatását mutatja. Meg van győződve arról, hogy eljön a kor, melyben éppen úgy lehet erkölcsi embereket nevelni, mint a hogyan egészséges és fajállatokat lehet már tenyészteni. (V. ö. Beneke i. m. 417. s köv. lapjait).

A *kötelesség* és *lelkiismeret* fogalmának kifejtése Beneke

i. m. „Grundformen der Pflicht“ cz. fejezetének nyomán halad. A tökéletesség fogalmának meghatározásában alig tér el Mihályi Benekétől, de a magyarázatban bizonyos önállóság jelentkezik. Beneke a kötelességet „Vorstellung“-nak nevezi: „Vorstellung des Sittlich-normalen“, Mihály ellenben „cselekvésnek“ hívja: „cselekvés, mely által a választható jók és rosszak közül a legnagyobb választható“ stb. (Lásd e dolgozat idevágó részét.)

A „*lelkiismeret*“ Mihályi „*a kötelességérzettel*“ azonosítja s szerinte az a szerepe, hogy eldöntse a bennünk egyszerre jelentkező fejlemények közül melyik méltó arra, hogy szerinte cselekedjünk. Ugyanígy Beneke. Az ő felfogása értelmében is a lelkiismeret egybeesik a „*Pflichtanforderung*“ fogalmával, csak-hogy ezt *subjectiv* oldaláról kell tekintenünk. Tehát helyesen értelmezi Mihályi a Beneke tanát, midőn a lelkiismeretet a kötelességérzettel azonosítja, mivel a kötelességérzet valóban nem egyéb, mint a *Pflichtanforderung subjectiv* szempontból tekintve.

A kötelességteljesítés a dolgok igazi becsével megegyező cselekvés lévén, a morális és az eudaimonismus egymással nem élhetnek ellentétben, mivel a boldogság alatt Mihályi a szellemileg becses dolgoknak foglalatát érti. (V. ö. Beneke i. m. 445. s köv. lapjait.)

Az emberek egyénisége szerint változik a kötelességérzet mennyisége is s tehát a lelkiismeret is lehet többé vagy kevésbé kifejlett. Ebből önként értetik, hogy a lelkiismeret nem velünk született s nem egy osztatlan tehetség, hanem származott és annyiféle, a hány eselekvési képzettség az emberben ellentétesen fellép.

A lelkiismeretnek tökélyeit és hibáit Beneke nyomán adja elő Mihályi s a földolognak azt tartja, hogy a lelkiismeret követelése a dolgok igazi becsével megegyezők legyenek. A tévedő, a gazdag és szegény, az éber és alvó lelkiismeretek közt levő különbségtétel szintén Benekére vezethető vissza. Úgyszintén ama felfogás is, mely szerint a lelkiismeret lehet tettelöző, tett-kísérő vagy tettekvető, Beneke tanában gyökerezik, mely szerint a lelkiismeret lehet „warnende“, „begleitende“ és „nachfolgende“. (V. ö. Beneke i. m. I. 495. oldal.)

Ethikájának hátralevő részében (nálunk γ) pont alatt) a szabadság és tulajdonítás eszméjét, illetve fogalmát fejtegeti Mihályi és pedig Beneke Sittenlehre-jének megfelelő szakasza

nyomán (Sittenlehre I. 498. oldal). Mindkét eszme arra kérdésre keres feleletet, hogy milyen viszony van a belső erkölcsi okok és a cselekedetek között. Az erkölcsi cselekedeteknek oka az ember moralis tulajdonságában van. Ezeknek a moralis tulajdonságoknak oka pedig hol van? — a világegyetem szervezetében — feleli Mihály s ebben eltér Benekétől, kinek theologiai színezetű felelete: „az isteni világkormányzásban van e tulajdonságok oka“.

* * *

Az erkölcsstannak mintegy függelékeképen adta elő Mihályi Károly az ő Észjogtanát. E disciplina tárgyalásában is Benekét követi, de a miként erkölcsstannát sem dolgozta ki a maga terjedelmében, mellőzvé az alkalmazott erkölcsstann tárgyalását, azonképen az észjogtannak is csak első részével foglalkozott tüzetesen, azaz a jog elemzésével. Az észjogtant is a lélektanra alapozza s főfeladatául a jogi eszméknek lélektani analysisét tűzi ki. Fejtegetéseiben mindenütt Benekének „Grundlinien der Rechtsphilosophie“ cz. művét tartja szem előtt s ennek alapján bírálja Kant és Beutham jogphilosophiai felfogását. E munkán kívül azonban szem előtt tartja Mihályi Benekének a „Physik der Sitten“ és „Grundlinien des Naturrechts, der Politik und des philosophischen Kriminalrechte“ c. munkát is.

Mihályi szerint az erkölcs és jogtannak főfeladata a javak és rosszak igazi becsfokozatának megállapítása. Az ő felfogása szerint is, mint a Benekeé szerint, a dolgoknak becse az ember előderőinek s a tárgyak hatásának viszonya által határozódik meg. Az ember előderőinek, a tárgyaknak is meg van a maguk különös értékük s ezeknek megállapítása foglalja el Mihályi észjogtanának java részét. A javak és rosszak becsfokozatának feltüntetése elengedhetlen feladat, mert ebből derül ki, hogy az erkölcsstann és észjogtan alapelve lényegében véve ugyanaz.

Az értékfokozatnak elemeit Mihályi is, miként Beneke, az emberi szervezet részeiben, a kultárgyak hatásaiban vagy mindkettőnek egymásra hatásában keresé. Abszolút értékről nála is éppen oly kevésbé lehet szó, mint mesterénél s az értéknek valamelyes mérőjét éppen oly kevésbé keresi, mint mestere. Az érték nála is éppen úgy egybeesik a hasznossággal, mint a hogyan egybeesik Benekénél.

Az észjogtannak viszonyát az erkölcsstanhoz szintén Beneke nyomán adja elé Mihályi s úgy találja, a főkülönbség a kettő között abban áll, hogy az észjogtan a tetteknek külsőjét nézi, az erkölcsstan pedig a belsejét. Mindkét disciplina megegyezik abban, hogy a javak és rosszak természetszerű becsfokozatán alapul mindkettő. Az erkölcsi ítéletek és jogi ítéletek között oly szoros az összefüggés, hogy az erkölcsi ítélet voltaként nem is egyéb, mint a jogi ítélet tökéletesebb fejleménye.

A tényleges jogtan és az eszményi jogtan viszonyainak tárgyalása szintén Benekére utal. Az eszményi jogtan a tényleges jogtan ítéleteit ítéli meg s nem más, mint az erkölcsstan. Ugyancsak Beneke hatásával találkozunk ama kérdésnek fejtegetésénél is, honnan van az, hogy a jog és erkölcs, melyek eszményileg egyek, a gyakorlatban széjjelváltnak?

Ama kérdés: változó és vagy örök a jog? Mihályinál is, Benekénél is a javak és rosszak becslésével hozatik kapcsolatba. A jogtan értékelésen alapulván, *elvében* örök. De mivel az értékelés tárgya időnként és népenként változó, a jog is *tárgyilag* változó.

A jog fejlődésének vázolásában szintén Beneke nyomán halad Mihályi, mikor a jogfejlődést az érték fejlődésével párhuzamban tárgyalja.

* * *

Beneke és Mihályi rendszerének összehasonlítása kétségtelenül bizonyítja, hogy Mihályi teljes mértékben Beneke philosophiájának volt hive s mesterének tanítását minden bírálat nélkül tette magáévá. A philosophia egyeteméről s annak egyes részeitől, lélektanról, ismeretelméletéről, jog- és erkölcsphilosophiáról, alkotott nézetei pontról-pontra megegyeznek Beneke tanaival s az egyes philosophiai disciplinák keretén belül felmerült kérdéseket mesterével egybehangzóan oldja meg. Csak egyetlen egy pont van, melyre nézve eltér Benekétől, illetve kiegészíti Benekének tanát: az öntudat összetettségének és a lélek, illetve személyiség egységének problémája ez. Itt is mesterének útján halad s a megoldás mesterének szellemében történik.

A felfogás, a tan, az eszme a Benekéé, csupán a kidolgozás a Mihályié. A lélektan tárgyalásánál Mihályi a Beneke psychológiájának világos előadására törekedik s rendszerező haj-

lamát követve, szinte minden ponton eltér tanítójának előadásától. A mit Beneke egyetlen szakaszban tárgyal, azt Mihályi paragrafusokba osztogatva adja elé. A mire Beneke gyakran csak futólag utal, azt Mihályi a példának egész seregével illusztrálva fejti ki. Ha Beneke *védi* a maga tanát a kantisták támadásával szemben, Mihályi már védőből *támadó* lesz s Beneke tanának álláspontjára helyezkedve minduntalan polemizál Kant tanával s igyekszik annak erősségeit megdönteni. Az ilyen polemizáló részek, Mihályi tanának legélénkebben megírott részei s mindannyián látszik, hogy Beneke tanítványa készen áll szívvel-lélekkel védeni mestere tanát és támadni annak támadóit. Az ilyen részek előadásában valóságos művész Mihályi.

Ugyanilyen lelkesedéssel és buzgósággal dolgozza ki Mihályi a maga erkölcsanát is. Sőt úgy tetszik nekünk, hogy munkásságának súlypontja etikájára esik. A mint már egyszer mondtuk, Mihályinak természete inkább az ethika felé vonzotta őt, a mit bizonyít az a körülmény is, hogy egyházi beszédei egytől-egyik erkölcsi tartalmúak. Ezért adta beszédgyűjteményének az „Erkölcsi rajzok az ember természetéről“ címet.

Egyházi beszédeinek méltatása szorosan véve nem tartozik feladatunk körébe, de röviden mégis jellemeznünk kell azokat, mivel fontos bizonyítékai Mihályi moralis és philosophiai világnézetének. Beszédei inkább philosophiai elmélkedések, mint dogmatikai fejtegetések. Nemcsak a *keresztyén* emberhez szólnak, hanem általában az *emberhez* és bennök az a nézet jut kifejezésre, melyet Mihály mottóul állított az első kötet élére: „*Valóságos tudás és természetszerű hit, nemhogy ellenkezzenek, sőt amaz ennek alapja, ez amannak eszményi tetőzete*“.

Ezek a beszédek egy mély erkölcsi személyiségnek nyilatkozásai. Úgy jelenik meg bennük Mihályi, mint a ki a legtökéletesebb remekműnek egy teljesen *kifejlett erkölcsi személyiséget* tart. Az erény uralma ad igazi boldogságot és tartalmat az életnek — hirdeti philosophusunk, nemcsak a tanári, hanem a lelkészi cathedrán is. „Egyedül az erény öntudatának öröme az, mely a lelket a lehető legteljesebb mértékben kielégíti; egyedül a jótettek élvezete az, a melyet soha megbánás vagy unatkozás nem követ“ — mondja egyik beszédében, mely a szeretetből származó jótettek örömét fejtegeti a hallgatók előtt. — „Azok az emberek egész emberek — mondja ismét egyik beszédében —